

Eskiçağ Yunan Felsefesinde Radikal Demokrat Bir Damar Karl Marx'ın Felsefi Kaynaklarına Dair¹

Doğan Göçmen

Bir bilimci olarak Karl Marx, akademiya, hele akademik felsefede çok kötü bir şekilde ihmal edilmektedir. Ne modern, ne Ortaçağ, ne de Antik Yunan felsefesinde yatan felsefi kaynakları daha doru dürüst araştırılıp ortaya konmadan ölümü ilan edildi. Filozof olmadığı ileri sürüldü. Marx'ın modern kaynaklarına dair iyi kötü genel bir tasavvur oluşmuştur. Fakat Antik Yunan felsefe ve bilim dünyasının ona sunduğu kaynaklar neredeyse hiç araştırılmış değildir. Bu yazının amacı, Marx'ın Antik Yunan kaynaklarını derli toplu olarak ortaya koymak değildir. Zaten bu kısa yazıda bunun yapılması mümkün değildir. Bunun yerine amacım daha çok, Antik Yunan felsefesinde olduğunu iddia ettiğim, şimdiye kadar pek dikkate alınmamış olan bütünlüklü radikal demokrat bir damarın Marx'a felsefi kaynak oluşturduğuna işaret etmektir.

Karl Marx ve Sofos Kavramı

Bilindiği gibi, Karl Marx, sadece bir ekonomi politik eleştirmeni değildir, aynı zamanda büyük bir felsefe tarihçisi ve filozoftur da. Marx, Ferdinand Lassalle'e yazdığı 16 Temmuz 1862 tarihli bir mektupta Eskiçağ Yunan felsefesinin "kendine has karakter maskesi"nin 'sofos' kavramı olduğu ve 'Sofist' kavramının bunun "zorunlu bir dönüşümü" olduğunu belirtir. Fakat bu iki kavram arasındaki ilişki basit biçimsel bir ilişki değildir. Burada öncelikle "karakter maske" kavramını Marx'ın tabiriyle "iyi anlamda" almak gerekir. Diğer taraftan Marx'a göre Sofos kavramında "karakter ve bilgi" bütünlüğü yatmaktadır ve bu bir "Yunan bağıntısıdır". Marx, konuya dair araştırmalarını da özetlediği yerde tam olarak şöyle der:

"...Yunan felsefesinin kendine has karakter maskesi (fakat burada maske iyi anlamda) olarak Sofos (bilge) beni çok uğraştırdı. Önce, öncüller olarak yedi ... bilgeler, mitolojik kahramanlar; sonra, ortada Sokrates ve sonunda Epikuroşuların, Stoacıların ve Şüphecilerin ideali olarak Sofos. Daha sonra, Sofos ile onun (birçok bakımdan) karikatürü olan 18. yüzyıl Fransız 'bilgesi' ("sage") arasında karşılaştırma yapmak, benim için eğlenceli oldu. Son olarak, Sofos'un zorunlu bir dönüşümü olan Sofist. Sofos'da yatan Yunan karakter ve bilgi bağıntısının sadece Sofistlerde olduğuna dair halk bilinci modernlere hastır."²

Marx, bu kısa pasajda Eskiçağ Yunan felsefesinde Sofos kavramının yedi bilgeden Helenist Çağa kadar en az üç farklı anlam değişimi geçirdiğine işaret ediyor: yedi bilgeler, Sofistler ve Sokrates ve son olarak Helenist dönemde değişik felsefe okullarında birer ideal olarak kazanmış olduğu anlam. Fakat Marx, Sofos kavramı ile 18. yüzyıl bilgeliği arasında da, yani Sofos kavramı ile 18. yüzyıl Fransız Aydınlanmacı filozofları arasında da ilişki kurar. Böylelikle Marx, Sofos kavramına tarihsel

¹ Bu kısa yazı Evrensel Kültür dergisinin Mayıs 2016 tarihli 293 sayısında yayınlanmıştır.

² Bkz. K. Marx, Ferdinand Lassalle'e 16 Temmuz 1862 tarihli mektup, Marx-Engels-Werke, Dietz Verlag, Berlin, 1982, c. 30 içinde, s. 626-627 (Yunanca teknik kavramlar orijinal dilde yazılmıştır.).

olarak doğrudan Aydınlanmacı bir anlam yükler ve karikatürü olarak da olsa modern Aydınlanmacılığı bu geleneğin devamacısı olarak tanımlar. Bu yazının amacı, Marx'ın bu geleneğin devamacısı olduğunu göstermektir.

Sofistler, Demokritos ve Aristoteles

Burada Marx'ın Demokritos ile Epikuros üzerine olan doktora çalışmasından aktarmayacağım. Daha çok ulaşılması herkes için kolay olmayan 10 Temmuz 1842 tarihi bir yazısına başvurmak istiyorum. Rheinische Zeitung'da yayınlanan söz konusu yazısında Marx, Eskiçağ Yunan kültürünü iki döneme ayırır ve bu bağlamda yapısal bir belirleme yapar. Marx'a göre Eskiçağ Yunanistan'ın bir içte bir de dışta olmak üzere iki yükseliş dönemi vardır. İçte yükseliş Perikles, dışta yükseliş de İskender döneminde gerçekleşir. Marx'a göre, Perikles döneminde (M.Ö. 443-429) felsefenin ve bilgeliğin temsilcileri olan Sofistler ve Sokrates, sanat, retorik ve serpilip saçılan bilimler “dini gerilettir”. İskender'in dönemi aynı zamanda Aristoteles'in dönemidir. Aristoteles, bireysel tinin ölümsüzlüğüne ve pozitif dinlerin tanrılarına son verir.³

Marx ve Engels, Aristoteles'i, Demokritos'un yanında Antik Çağın ansiklopedik bir bilimcisi olarak tanımlar. Demokritos “Yunanlar arasında ilk ansiklopedik kafadır”. Marx'ın bu belirlemesi, Demokritos'un Perikles döneminin bir filozofu, eş deyişle Sofistlerin ve Sokrates'in akranı olduğu dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Demokritos aynı zamanda Sofistlerin doğa felsefesinin de kurucusudur ve onların ahlak felsefesinin de sentezcisidir. Aristoteles, Sofistlere has olan atomcu düşüncüyü üstlenmese de ve Sofist hareket içinde oluşan farklı felsefi ve retorikçe dair farklı anlayışları eleştirse de Antikçağın “ansiklopedik bilim”inin kurucusu olarak “İyonya ruhu”nun başlatmış olduğu ve Sofistlerin sürdürdüğü aydınlanmacı geleneği devam ettirir.

Thales, 'İyonya Ruhü', Epikuros ve Antik Çağın Radikal Aydınlanmacılığı

Peki, nedir bu aydınlanmacı “İyonya ruhu”nun anlamı? Thales ile başlayan İyonya ruhu, dünyanın özünü açıklamaya yönelir. Dünyanın kökenini ve hareket ettirenini, mitolojik anlatıda olduğu gibi ondan ayrı bir öznenin marifeti olarak değil de doğaya içkin, doğanın kendi hareketinin ve iç işleyişinin ‘eseri’ olarak açıklama çabasının sonucudur İyonya ruhu. Yukarıda Marx'ın, mitosa yönelik bu saldırının Perikles döneminde Sofistlerin ve Sokrates'in dini gerileterek aydınlanmacı ruhu devam ettirdiklerini ileri sürdüğünü gösterdim. Aristoteles, kurmuş olduğu ansiklopedik bilim çerçevesinde buna yeni bir boyut kazandırır: bireysel ruhun ölümsüzlüğü inancının anlamsızlığı ve pozitif veya kurumlaşmış dinin tanrısının yıkılışı. Birey ölümlüdür, fakat insanlık denilen tür ölümsüzdür. İşte, Aristoteles bunu gösterir bilimsel eseriyle. Diğer taraftan mesele teker teker insanların inancı değildir. Mesele kurumlaşmış, dolayısıyla ona dayanan ve çıkar birliği olan taşıyıcı bir tabakanın oluştuğu kurumlaşmış dindir. Bu tür bir dinin artık herhangi bir inançla alakası kalmamıştır, ticaret ve iktidar aracına dönüşmüş basit bir ideolojidir artık o. Marx'a göre, Aristoteles, inanç ile çok alakası olmayan ve her bakımdan basit bir iktidar aracına dönüşmüş bu dinin tanrısını yıkar.

Antik Çağ aydınlanmacılığının en üst uğrağını hem kronolojik hem de içerik olarak ve sistematik bakımdan Epikuros temsil eder. Marx'a göre Epikuros Eskiçağın “asıl radikal aydınlanmacısıdır” ve bu bakımdan Şüphelilerden ve Stoacılar'dan radikal bir şekilde ayrılır. Antik

³ Bkz. K. Marx, “Köln Gazetesinin” 179 Nolu Yayımındaki Baş Yazısı, Marx-Engels-Werke, Dietz Verlag, Berlin, 1988, c. 1, s. 91.

Çağda dinlere açıkça saldıran ve kelimenin gerçek anlamında “ateizm” onun öğretisinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki, Ortaçağda kilise babalarının felsefe düşmanlığı neredeyse sadece ve hep Epikurosçuluğu hedef almıştır.

Sofistlere Dair Yeni Bir Kavrayış

Sofistler hakkında olur olmaz olumsuz hikâyeler anlatılır. Sofistler de felsefe tarihinde en büyük haksızlıklara maruz kalmış bilgelere aslında. Bütün bu olumsuz algılamaların ve anlatıların baş kaynağı Platon’un “Politeia”, “Theaitetos” ve “Georgias” gibi belli başlı diyaloglarıdır. Fakat en geç Eduard Zeller’in “Grek Felsefesi Tarihi” adlı klasik eserinin 1883 yılında yayınlanmasından beri Platon’un diyaloglarının Sofistler konusunda güvenilir bir kaynak oluşturmadıkları tespit edilmiş ve Walther Kranz’ın “Yunan Felsefesi” başlıklı eseriyle de 20. yüzyılda teyit edilmiştir. Zeller tam olarak şöyle der:

“Sofist hareketin oluşumuna katkıda bulunduğu entelektüel ortam, ne çağdaş tragedya ve komedyanın husumetinden yahut sempatisinden, ne de en güçlü muhalifi ve sonunda onları bütünüyle gölgede bırakmış olan Platon’un tanıklığından yola çıkılarak değerlendirilebilir.”⁴

Buna karşın hala Platon’un diyaloglarında Sofistler hakkında anlattığı masallar kendinden geçer akçe kabul edilip anlatılmaya devam edilir. Bu konuda, Sokrates’in diğer öğrencisi olan ve özellikle “Sokrates’ten Anılar”ı ile ünlü olan ve Sokrates öyküsü gerçeğe çok daha yakın olan Ksenophon bile güvenilir bir kaynak değildir. Konuya ilişkin felsefede çok kötü bir şekilde ihmal edildiğini düşündüğüm iyi bir Eskiçağ felsefe tarihçisi olduğu kadar büyük bir filologun, Karl Marx’ın Eskiçağ Yunan felsefesine dair açıklamalarından Sofistler hakkında yaygın olan kanının tersine olumlu bir anlam kazanmış bulunuyoruz. Marx, Sofizmi Antik Çağın aydınlanmacılığı olarak tanımlamaktadır ve bundan haklı olarak bugün Adorno ve Horkheimer’de olduğunun tersine olumlu bir anlam kazanmaya çalışmaktadır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren yapılan araştırmalar Marx’ın yaklaşımını desteklemektedir. Örneğin ünlü Antik Çağ araştırmacısı Walther Kranz Sofistlerin dönemine ilişkin şöyle der:

“Burada ortaya çıkan bazı düşüncelerin, 18. yüzyılın önyargılardan ve geleneklerden kurtulmak ve ‘doğa’ya dönüş için mücadelesindeki düşünceleriyle şaşırtıcı benzerlik, M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısına “Aydınlanmacı Yüzyıl” sıfatını kazandırmıştır. Gerçekten de her iki dönem de tüm düşünsel yapısında belli bir yakınlık gösterir.”⁵

Kranz her iki dönemde de oluşan düşünsel akımların kitleler üzerinde devrimcileştirici etkisinin olduğunu belirtir.

Politik olduğu kadar felsefi olarak da içinde çok farklı, hatta birbirine zıt eğilimler barındıran bir felsefe yapma tarzıdır Sofistiklik. Platon, Sokrates’i başka birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Sofistlerden farklı göstermeye çalışsa da, benzerlikleri düşünebileceğimizden daha çoktur. Platon’un diyaloglarında Sokrates hep özel mekânlarda felsefe yapıyormuş gibi gösterilir. Fakat Ksenophon bu konuda sunmuş olduğu anlatı gerçeğe daha uygun gibi gelmektedir. Ksenophon, “Sokrates daima herkesin gözü önünde kamusal alanda etkin olmuştur” der ve

⁴ E. Zeller, Grek Felsefesi Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 127.

⁵ W. Kranz, Die griechische Philosophie, Verlag Schibli-Doppler, Basel, 1955, s. 104.

devam eder: “Sabahları kamusal lobilere ve spor yapılan yerlere giderdi. Pazar insanlarla dolunca, orada kalır ve günün geri kalan zamanında buluşmak için oradaydı, çok sayıda insanla buluşabileceğini hesap ederdi. Çoğu defa sohbetler ederdi ve canı isteyen herkes onu dinleyebilirdi.”⁶ Sokrates’in bu felsefe yapma biçimi Sofistlerin felsefe yapma tarzını da betimler bir bakıma. Sokrates başka birçok konuda olduğu gibi bu konuda da bir Sofisttir aslında. Sofistler felsefeyi genellikle aristokratların uğraşı olduğu özel mekânlardan çıkarıp agoralara, halk meydanlarına taşımışlardır ve toplum kuramı bakımından da aristokratlar gibi soy ve sop sürmezler, onlar Antik Çağın doğal eşitlik düşüncesinden hareket eden aydınlanmacı radikal demokratlarıdır. Fakat halkçı ve radikal demokrat olmaları bakımından daha çok aristokratları destekleme eğiliminde olan Sokrates’ten ayrılırlar.

Hegel, Marx ve Gizli Sofistlik

Bilindiği üzere Sofistliğin kurucu babası Protagoras, insanı herşeyin ölçüsü olarak tanımlamıştır. İnsan, olanın olduğu için; olmayanın da olmadığı için ölçüsüdür. Bununla Protagoras’ın tam olarak neyi kastettiğini kısaca bile olsa açıklamaya girişmek bu yazı çerçevesinde mümkün değildir. Fakat burada insanın ölçü ve hareket noktası olarak alındığı ve böylelikle felsefe tarihinde büyük bir devrim yapıldığı bilinmelidir. Bunun kanıtı başka bir yazı çerçevesinde getirilecektir. Bu anlamda, insanın hareket noktası ve ölçü olarak alınması anlamında Marx, Hegel’i, “Hukuk Felsefesi”nin 274. paragrafını yorumlarken, Sofist olarak tanımlar. Bunu özellikle Hegel’in “... böylelikle belli bir halkın anayasası, onun öz bilincinin biçimine ve oluşumuna bağlıdır; bu öz bilincinde onun öznel özgürlüğü ve böylelikle anayasanın gerçekliği yatar... Bu nedenle her halk kendisine uygun olan ve kendisine ait olan anayasaya sahiptir” sözlerini yorumlarken yapar. Marx’a göre, Hegel’in düşüncülerinden “kendinde bilinçle (bilincin ilerlemesiyle –DG) ilerleme belirlenimine ve ilkesine sahip bir anayasa talebi çıkar; gerçek insanla ilerleme ki, bu ancak ‘insan’ anayasanın ilkesi olduğu zaman mümkündür. Hegel burada *Sofist!* Böylelikle Marx, Hegel’in, bugüne kadar tüm Hegel yorumcularının ve tarihçilerinin göremediği bir yanını, gizli Sofist yanını ortaya çıkarır. Aslında Hegel’in tin kavramı altında kuramlaştırdığı herşey bir bakıma Sofistlerin düşünümüne açtığı alanı tanımlamaya çalışır.

Marx’ın bu Hegel yorumunu gören okurun aklına hemen Marx’ın, Deutsch-Französische Jahrbücher’de yayınlanan “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Dair. Giriş” başlıklı makalesinde Kant’ın kategorik imperatifi karşısında kendi kategorik imperatifini tanımladığı pasaj gelir. Söz konusu pasajda Marx, “Din eleştirisi, *insan için, insan en yüce varlıktır* öğretisinde son bulur” der. Böylelikle Marx, Protagoras’ın ünlü deyişini andıran bu pasajda kendisini hem insanı düşünümünün merkezine almakla hem de din eleştirisinin devamcısı olarak tanımlamakla bir Sofist olarak tanımlar. Marx ile birlikte din eleştirisi artık insan ilişkilerinin eleştirisine dönüşmüştür. Aynı yerde “Radikal olmak, şeyi kökünden kavramaktır. Fakat insan için kök, insanın kendisidir” der. İnsanı düşünülerinin merkezine alan Sofistlerin öğretisi Marx’da “insanın aşağılanmış, köleleştirilmiş, terk edilmiş, hor görülmuş olduğu *tüm ilişkileri tersine çevirme*” talebinde son bulur. Bu, Marx’ın kategorik imperatfidir⁷ ve Marx burada bir Sofist gibi konuşur. Bu ise bildiğim kadarıyla şimdiye kadar Marx araştırmacıları ve tarihçileri tarafından henüz keşfedilmemiş bir yanıdır Marx’ın.

⁶ Xenophon, Erinnerungen an Sokrates, Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig, 1973, s. 7.

⁷ K. Marx, Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung, Marx-Engels-Werke, Dietz Verlag, Berlin, 1988, c. 1 içinde, s. 385.